

Ἡ Ἱατρικὴ καὶ ἡ Θεολογία σέ διάλογο *

ὑπό
Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Μεσσηνίας
Χρυσοστόμου Σαββάτου
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Παρότι ἡ σχέση Ἱατρικῆς καὶ Θεολογίας ἀνέκαθεν τροφοδοτοῦσε τόν κοινωνικό καὶ ἐπιστημονικό διάλογο, , στίς ἡμέρες μας -ἐξαιτίας τῆς πανδημίας τοῦ κορονοϊοῦ- ἐπανῆλθε μέ ἀμφίδρομο ἐνδιαφέρον, καί μέ ἐκκωφαντικό θόρυβο κάποιες φορές.

Στή δημόσια συζήτηση διατυπώθηκαν ἀμφισβητήσεις καὶ ἐνστάσεις, ἐνῶ ἄλλες φορές ἀναζητήθηκε, μέ ἐπιστημονικό τρόπο, νά προσδιοριστοῦν τά ὅρια μιᾶς διαλεκτικῆς, μέ σαφῆ νοηματοδότηση.

Θά μπορούσαμε νά ἰσχυριστοῦμε, ὅτι στήν ἱστορική τους διαδρομή καὶ ἀνάπτυξη, Ἱατρικὴ καὶ Θεολογία, κάποτε διαλέγονται ἀλληλοπεριχωρούμενες καὶ κάποτε συγκρούονται ἀλληλοαμφισβητούμενες.

Ἦδη μέ τό κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ ἐπιστήμη τῆς Ἱατρικῆς ἐπιχειρεῖ νά ὑποκαταστήσει, ἐνίοτε καί νά ἀντικαταστήσει τήν Θεολογία. Ἡ ἀλήθεια γιά τόν Θεό καί τόν ἄνθρωπο προσεγγίζεται μέ τήν κριτική τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τήν φαινομενολογία τοῦ πειράματος καί μέ τά μετρήσιμα ἀντιληπτά χαρακτηριστικά του. Στήν ἱστορία αὐτῆς τῆς μακρᾶς συγκρουσιακῆς λογικῆς ἢ θεολογικῆς κατάφαση ὅτι ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ καί τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καί καρπός ἐμπειρικῆς γνώσης, δηλαδή, βιώματος ὡς ἔκφρασης τῆς πίστεως, ὑπῆρξε μᾶλλον ἀποδυναμωμένη.

* Ὁμιλία στό Γενικό Νοσοκομεῖο Ἀθηνῶν «Λαϊκό», 6 Ἀπριλίου 2023.

Ἐξ αὐτῶν προκύπτει τό ἐρώτημα πού μᾶς ἀφορᾶ: ἀπό μία τέτοιου εἴδους συγκρουσιακή ἀντιπαράθεση καί ἐκ διαμέτρου ἀντίθετη θεώρηση, μπορούμε νά ὀμιλοῦμε σήμερα γιά διαλεκτική σχέση Ἰατρικῆς καί Θεολογίας καί νά ἀναζητοῦμε τά ὅρια τῆς σύμπτωσής τους;

Ὅσοι παρακολουθοῦν μέ ἐπιμέλεια καί προσοχή τήν ἐξέλιξη τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης σέ ὅλα τά πεδία της, διαπιστώνουν ὅτι ἡ θεωρία τοῦ ἀπόλυτου ἐπιστημονισμοῦ δέν ὑπηρετεῖται πλέον καί ἡ ἐμφατική ἀπομόνωση τῶν κλάδων της ἀμφισβητεῖται διαρκῶς. Τά στεγανά μεταξύ τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν, ἀκόμη καί τῶν ἱατρικῶν ἐξειδικεύσεων, ἀρχίζουν καί καταρρέουν καί κανένας μας δέν μπορεῖ νά πει στόν ἄλλον, κατά τήν παύλειο ρήση, «*χρείαν σοῦ οὐκ ἔχω*» (Α' Κορ. 12.21).

Ὅλα αὐτά ἰσχύουν πρῶτιστα στή σχέση Ἰατρικῆς καί Θεολογίας, ὅταν μάλιστα τόσο ἡ μία ὅσο καί ἡ ἄλλη ἔχουν ὡς ὑποκείμενό τους τόν ἄνθρωπο.

Σ' αὐτήν, λοιπόν, τήν λογική τῆς διαλεκτικῆς μεταξύ Ἰατρικῆς καί Θεολογίας, μάλιστα ὑπό τό πρῖσμα τῆς ὀλιστικῆς προσέγγισης, τό κατεξοχήν σημεῖο σύμπτωσής τους εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος μετέχει στό ἀγαθό τῆς ζωῆς καί τό βιώνει ὡς γεγονός σχέσης τόσο πρὸς τοὺς συνανθρώπους ὅσο καί πρὸς τό περιβάλλον του. Τό κοινό σημεῖο συνάντησης τῆς Ἰατρικῆς καί τῆς Θεολογίας ἀποτελεῖ ἡ περί τοῦ ἀνθρώπου ἀλήθεια καί ἡ περί τοῦ τρόπου ἐπιβίωσης καί δικαίωσής του προσπάθεια καί συνεργασία.

Ὁ τρόπος ὅμως ἐπιβίωσης τοῦ ἀνθρώπου παρότι ὀδηγεῖ ὅπως προείπαμε σέ μιᾶς μορφῆς διαλεκτική σχέση, συγχρόνως ἐπισημαίνει καί τήν μεθοδολογική διαφοροποίηση τῆς Ἰατρικῆς σέ σχέση πρὸς τήν Θεολογία. Ἡ μὲν πρώτη, τόν προσδιορίζει ἐδραζόμενη στό πείραμα καί τήν παρατήρηση, τή νόσηση καί

τή θεραπεία. Η δεύτερη εδράζεται στην συγκεκριμένη σχέση του ανθρώπου προς τον Θεό, προς τό φυσικό περιβάλλον και προς τούς συνανθρώπους του.

Όλα αυτά αποτελούν τό πρώτο όριο τῆς διαλεκτικῆς μεταξύ Ιατρικῆς και Θεολογίας.

Τό δεύτερο και ουσιαστικότερο, τό όποιο ύπαγορεύεται και από τήν προηγούμενη όριοθέτηση, βρίσκεται στό έρώτημα τί είναι άνθρωπος και ποιός ό προσορισμός του. Μάλιστα γύρω από αυτό τό έρώτημα διαπλέκεται τόσο τό νόημα για τή ζωή όσο και ό σκοπός και ή προοπτική τῆς ίδιας τῆς ζωῆς του ανθρώπου.

Από τή μέθοδο προσδιορισμοῦ και διερεύνησης του περιεχομένου τῆς ζωῆς καθορίζεται ή έπιστημονική πολλαπλότητα και ποικιλία, εκφράζοντας μέ τόν τρόπο αυτό όχι μία συγκρουσιακή αλλά μία συμπληρωματική θεώρηση τῆς Ιατρικῆς και τῆς Θεολογίας, ως Έπιστημῶν, αναφορικά προς τήν έννοια *άνθρωπος*, προς τόν τελικό προσορισμό του και τήν προοπτική του.

Γιά τήν Θεολογία ή προοπτική αυτή προσδιορίζεται ως ή κατάσταση τῆς «αίώνιας ζωῆς». Γιά τήν Ιατρική αποτελεί τό στόχο για τή διατήρηση και διαίωνιση τῆς ίδιας τῆς ζωῆς.

Γιά τήν Θεολογία ή ασθένεια είναι μία «φυσική όμαλότητα», επειδή ό κτιστός άνθρωπος ρέπει προς τή φθορά και τό θάνατο. Γιά τήν Ιατρική είναι άπολύτως «φυσικό» νά νοσήσει κάποιος, όλοι οί άνθρωποι νοσοῦν και πεθαίνουν, όπως και για τήνη Θεολογία νοσοῦν και πεθαίνουν, ακόμα και οί άγιοι και άμαρτωλοί, αφού ή φθορά και ή θνητότητα κληροδοτοῦνται βιολογικά από γενεά σέ γενεά και μαζί τους και οί ασθένειες.

Γιά τήν Ιατρική ή θεραπεία επίσης είναι ή άπαλλαγή του ανθρώπου από τή νοσηρότητα και τά συμπτώματά της.

Γιά τήν Θεολογία ή θεραπεία σημασιολογεῖ τήν υπέρβαση τῆς φθορᾶς καί τοῦ θανάτου διά τῆς ἀπαλλαγῆς καί τῆς ἐκούσιας ἀπελευθέρωσής μας ἀπό τά πάθη.

α) Ἡ πρώτη ἀρχή ή ὁποία ὀριοθετεῖ τόν διάλογο Ἰατρικῆς καί Θεολογίας, καλεῖται νά ἀπαντήσῃ στό ἐρώτημα *τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος*, ὡς ἓνα ἐρώτημα καθαρά ὄντολογικό, τό ὁποῖο ὀδηγεῖ στή γνώση καί ὄχι ἀπλῶς στήν ἠθική κατανόηση τοῦ βαθύτερου περιεχομένου τοῦ ἐρωτήματος καί τῆς σημασίας του γιά τήν ζωή τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό μπορεῖ νά ἀποτελέσει καί τήν κοινή συνισταμένη μεταξύ τῆς ἀλήθειας τῆς γνώσης καί τῆς ἀλήθειας τῆς πίστεως. Εἶναι χαρακτηριστική ή ρήση τοῦ Ἰπποκράτη, ὅτι *«οὐκ ἔνι ἱατρικήν εἰδέναι, ὅστις μή οἶδεν ὅτι τί ἔστιν ὁ ἄνθρωπος»* (εἶναι ἀδύνατον νά γνωρίζῃ τήν ἱατρική αὐτός πού δέν γνωρίζῃ ἀκριβῶς τί εἶναι ἄνθρωπος).

β) Ἡ δεύτερη ἀρχή εἶναι ή ταυτότητα τῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ψυχοσωματική ὄντοτητα. Ἡ ἀλήθεια γιά τόν ἄνθρωπο δέν εἶναι μόνο ή ψυχή του ἀλλά ή ὀργανική ἐνότητα ψυχῆς, σώματος καί πνεύματος (πρβλ. τά περί δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ἀναφερόμενα, *σῶμα-σάρκα, πνεῦμα-ψυχή*. Γεν. Β', 7). Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου γεννιέται μαζί μέ τό σῶμα του καί τό σπουδαιότερο δέν ἀναπαύεται *«αἰῶνια»* ἐάν δέν ἀνακτήσῃ τό σῶμα της (βλ. Ἰεζεκιήλ ΛΖ', 4-9). Ἐνας μέγας θεολόγος τοῦ παρελθόντος αἰῶνα τό ἐξέφρασε ἐπιγραμματικά: *«Ὁ ἄνθρωπος χωρίς τήν ψυχή εἶναι πτῶμα, ἀλλά καί χωρίς τό σῶμα εἶναι φάντασμα, δέν εἶναι σέ καμμία περίπτωση ἄνθρωπος. Δέν εἶναι ή ἀλήθεια ἄνθρωπος»* (π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ).

Συνεπῶς, κάθε θρησκευτικότητα, ἡ ὁποία καταργεῖ εἴτε ἀποδυναμώνει τό ρόλο τοῦ σώματος ὑπέρ σωτηρίας τῆς ψυχῆς μέ σκοπό τήν ἐπίτευξη τῆς ἀθανασίας ἀντιβαίνει στήν ἀλήθεια καί στήν ὄντολογική θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου σέ σχέση πρός τή σωματικότητά του. Τόσο γιά τήν Ἰατρική ὅσο καί γιά τήν Θεολογία ὁ ἀνθρώπος νοεῖται μέ τή σωματικότητά του· τό σῶμα μας ἀποτελεῖ ὀργανικό μέρος τοῦ ἑαυτοῦ μας.

Ἐξίσου, κάθε ἐπιστημονική ἔρευνα πού καταργεῖ εἴτε ἀμφισβητεῖ τήν ψυχή, ὡς στοιχεῖο ταυτότητας τοῦ ἀνθρώπου στό ὄνομα μιᾶς σωματικῆς ἀποκλειστικότητας, ὀδηγεῖται σέ μία μονιστική θεώρηση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης καί ζωῆς.

Ὅσο ὁμως ἡ ψυχή εἶναι ταυτοτικό στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου ἄλλο τόσο εἶναι ἀπαραίτητο καί τό σῶμα του γιά τήν προσωπική παρουσία στό φυσικό του περιβάλλον καί στήν σχέση του μέ τούς ἄλλους συνανθρώπους. Ἡ ἰδιαίτερη αὐτή σχέση του μέ τούς ἄλλους ἀνθρώπους ἀλλά καί μέ τό φυσικό του περιβάλλον εἶναι ἀπαραίτητη προκειμένου νά συνυπάρχουν. Ἡ ἀποψη αὐτή ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τίς σύγχρονες ἐπιστημονικές θεωρίες τῆς φυσικῆς καί τῆς κοσμολογίας, κυρίως ἀπό τή λεγόμενη ἀνθρωπική ἀρχή (anthropic principle), ὅπου δέν προσαρμόζεται μόνο ὁ ἀνθρώπος στόν κόσμο ἀλλά ἐπίσης καί ὁ κόσμος στόν ἀνθρώπο (Barrow and Tipler). Αὐτή ἡ σχέση ἀλληλοεξάρτησης συνεπάγεται ὅτι ὁ ἀνθρώπος δέν νοεῖται ἀποκλειστικά ὁ μόνος ἀλλά πάντοτε βρίσκεται σέ μία σχέση ἀνάπτυξης καί δημιουργίας μέ τό φυσικό του περιβάλλον, δίνοντάς του ἕναν ἄλλο προορισμό καί μία ἄλλη θεώρηση καί λειτουργία. Αὐτό ὑποδεικνύεται καί στήν βιβλική μας παράδοση, ὅταν ἤδη ἀπό τήν πρώτη δημιουργική στιγμή ὁ ἀνθρώπος λαμβάνει τή θεία ἐντολή νά ἐργάζεται καί νά φυλάττει τή δημιουργία (Γεν. Α', 26-28 καί Β',

15). Χωρίς τόν άνθρωπο ή δημιουργία είναι νεκρά και ό άνθρωπος χωρίς τή λοιπή δημιουργία είναι αποκλειστικά μόνος.

γ) Έξ αιτίας αὐτῆς τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μέ τό φυσικό του περιβάλλον ἀναδεικνύεται και ή τρίτη ἀρχή, αὐτή τῆς κίνησης, ὡς τό οὐσιῶδες χαρακτηριστικό πραγμάτωσης τοῦ κόσμου και τῆς ὑπαρξης ὡς ζωῆς, ἀφοῦ ό κόσμος δέν ἔγινε ἀπλῶς για νά παραμένει στάσιμος ἀλλά για νά «κτίζεται πάντοτε» (Γρηγόριος Νύσσης), δηλαδή νά κινεῖται δυναμικά μέσα στην ἱστορία και νά δίνει μία προοπτική σ' αὐτό πού ὀνομάζουμε ζωή, ή ὁποία κατανοεῖται ὄχι μέ τήν ἔννοια κάποιας ἰσορροπης και ὁμοιοστατικῆς σχέσης συστατικῶν ἀλλά ὡς γεγονός ἀναφορᾶς και σχέσης πρὸς τούς ἄλλους, γι' αὐτό και κατά τόν Γρηγόριο τόν Θεολόγο ό άνθρωπος «και ἤρηται, και οὐ παύσεται».

Αὐτή ή ἔννοια τῆς συνεχοῦς κινήσεως εἶναι στενά συνδεδεμένη, τόσο στή Θεολογία ὄσο και στην Ἱατρική, μέ τήν ἴδια τή διαιώνιση τῆς ζωῆς και τήν αἰώνια προσπάθεια διασφάλισή της ὑπέρ τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ή ὑγίης κατάστασή του. Εἶναι παραδεκτό ἄλλωστε ὄτι ή ὑγεία εἶναι ή στενή, ή ἰσορροπημένη και ή ἀδιατάρακτη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τό περιβάλλον του, μέσα ἀπό τήν ὁποία ὀρίζεται συγχρόνως και τό περιεχόμενο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Αντίθετα ὡς ἀσθένεια περιγράφεται ή ὁποιαδήποτε διατάραξη ή διαταραχή αὐτῆς τῆς σχέσης.

δ) Ἀνάλογη εἶναι και ή θεώρηση τῆς ζωῆς, ἀπό τήν Ἱατρική Ἐπιστήμη και τήν Θεολογία, ὄχι ὡς κάτι τό κεκτημένο και ἀτομικό ή ὡς μία κατάσταση ἀπομονωμένης ἐπιβίωσης ἀλλά ὡς ὑπαρκτικό γεγονός σχέσης και κοινωνίας, τόσο μέ τόν Θεό, ὡς «αἰώνια ζωή», ὄσο και μέ τούς ἀνθρώπους, ὡς

διατήρηση τῆς ζωῆς, κυρίως μέσα ἀπό τήν ὁποιαδήποτε μεταμοσχευτική προσφορά ὀργάνων, στοιχείων καί ὑγρῶν τοῦ σώματός του. Εἶναι μία κίνηση πρὸς ζωή ἀπό τόν δότη πρὸς τόν λήπτη, ὥστε ὁ λήπτης «ζωὴν ἔχει καὶ περισσὸν ἔχει». Γι' αὐτό ζωὴ πού δεν μοιράζεται εἶναι ζωὴ κλεμμένη, ἐπειδὴ «οὐκ ἔστιν ἄλλως σωθῆναι εἰ μὴ διὰ τοῦ πλησίον» (Μακάριος Αἰγύπτιος).

ε) Τέλος ἡ ἀλματώδης ἐπιστημονική πρόοδος τῆς βιοϊατρικῆς καί οἱ προκλήσεις της γιὰ τὴν ἴδια τὴν Θεολογία θέτει καί τὴν ἐπομένη ἀρχὴ μὲ τούς ἀντίστοιχους προβληματισμούς, ὄχι ἠθικούς ἀλλὰ ὄντολογικούς, ἀφοῦ καλούμεθα νὰ ἀπαντήσουμε πλέον ὄχι ἐάν ἔχουμε καλὸ ἢ κακὸ ἄνθρωπο ἀλλὰ τελικὰ ἂν ἔχουμε ἄνθρωπο, μὲ τούς ὅρους καί τίς προϋποθέσεις πού ἔχουμε ἤδη περιγράψει.

Οἱ ἐπιστήμονες σήμερα κατάφεραν νὰ χαρτογραφήσουν τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ χρωματοσώματά μας, κάνοντας ἔτσι δυνατό τόν «ἀναγνωστικό» χειρισμὸ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς. Μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν χαρτογράφηση ἔχουν ἐπιτύχει νὰ ἐπιβεβαιώσουν σημαντικὰ τὰ χρονικά ὅρια τῆς ζωῆς, νὰ προσδιορίσουν τὴν προοπτικὴ τῆς ζωῆς ἀλλὰ καί νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴν μοναδικότητα καί τὸ ἀνεπανάληπτο κάθε ἀνθρώπινου προσώπου, σέ σημεῖο μάλιστα νὰ ὁμιλοῦν πλέον μὲ βεβαιότητα γιὰ τὴν μοναδικότητα τῆς γονιδιακῆς μας ταυτότητας (πρὸβλ. Στυλιανὸς Ἀντωνανάκης, Καθηγητὴς Γενετικῆς).

Πέραν τούτου, μέσα ἀπὸ τὴν σχετικὰ σύγχρονη διαδικασία τῆς κλωνοποίησης, οἱ ἐπιστήμονες ἐπαναφέρουν καί τὸ σημαντικό ζήτημα τῆς ἑτερότητας τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑποκειμένου. Καί σέ αὐτό τὸ σημεῖο ὀφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι γιὰ τὴν Θεολογία ἓνα ταυτόσημο DNA (κλωνοποίηση) δέν ἀναιρεῖ τὴν ἑτερότητα τοῦ ὑποκειμένου ἀνθρώπου, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἰκονίζεται ὄχι μόνο μὲ τὴν

βιολογική του σύσταση και τὰ ἐξωτερικά χαρακτηριστικά του ἀλλά και ἀπό τήν σχεσιακή του δυνατότητα, ἡ ὁποία κάθε στιγμή ἐπιβεβαιώνει τή μοναδικότητά και τό ἀναντικατάστατο τοῦ προσώπου του.

Ἐπιπλέον, ἡ γονιδιακή χαρτογράφηση ἐπιβεβαίωσε και τήν ὄντολογική σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τό περιβάλλον του, σχέση ἀλληλοπροσδιοριστική, σχέση συνεχῆς και ἀδιάκοπη, διά τῆς ὁποίας κατανοεῖται ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς γιά κάθε ἀνθρώπο και ἐρμηνεύεται ἡ ἐξελικτική και ἀναπτυξιακή του διαφοροποίηση.

Ὅλα αὐτά, τὰ ὄντως θαυμαστά, δέν μποροῦμε πλέον νά τὰ παρατηροῦμε μέ ἀδιαφορία. Εἶναι θέματα πού ἀπαιτοῦν σοβαρό προβληματισμό, ἐξαιτίας τῶν συνεπειῶν τους. Και καθώς εἶναι τόσο καινούργια, κάθε προβληματισμός χωρίς ὀριοθετήσεις ὀδηγεῖ ἀναγκαστικά σέ νέα περίπλοκα ζητήματα ὄντολογίας, ὅπως ἡ διάκριση γένους και εἶδους γιά τόν ἴδιο τόν ἀνθρώπο ἢ ἡ ἀμφισβήτηση τῆς διάκρισης τῶν φύλων, μία -ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ- σύγχρονη ἐκφραση βλασφημίας κατά τοῦ Δημιουργοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ γιά τήν Θεολογία «ἄρσεν και θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς». (Γεν. 1, 27).

Ἀκόμη και στό ἐπίπεδο τῆς θεραπείας δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητήσῃ κάποιος τήν ὀριοθέτησή της, μέ βάση τήν ἀρχή ὅτι κάθε νοσογόνος κατάσταση δέν εἶναι δεδομένη εἴτε στό βιολογικό, εἴτε στό πνευματικό ἐπίπεδο. Τό σημεῖο ὅπου ἡ Ἱατρική και ἡ Θεολογία διαφοροποιοῦνται εἶναι ἡ μεταβλητή ὡς πρός τήν τεχνική, τή μέθοδο και τήν ἐφαρμογή της στήν ὑπηρεσία τοῦ κοινῦ σκοποῦ, ὁ ὁποῖος παραμένει ἡ ἐπίτευξη τῆς θεραπείας και ἡ ἀπάλειψη τῆς νοσογόνου αἰτίας. Εἶναι γνωστό, ὅτι σέ κάθε ἐφαρμοζόμενη θεραπευτική ἡ ἀρχή τῆς ἐξατομίκευσης τῆς θεραπείας θεωρεῖται δεδομένη, εἴτε στήν

Ίατρική, ὡς ἐξειδικευμένη καί ἐξατομικευμένη θεραπευτική ἀγωγή, εἴτε μέσω τοῦ μυστηρίου τῆς μετανοίας/ἐξομολογήσεως στήν Ἐκκλησία μας, μέ την ἐξατομικευμένη θεραπευτική μέσω τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμιῶν (ἀρχή τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας, διάκρισης καί φιλανθρωπίας).

Κατακλείοντας, θά ἤθελα νά πῶ, ὅτι εἶναι μᾶλλον ἀφελῆς ἢ θεώρηση πῶς τά προβλήματα αὐτά μπορούμε νά τά προσεγγίσουμε ἀποκλειστικά καί μόνο ὡς θέματα ἐθνικῆς νομοθεσίας εἴτε ἠθικῆς ἀξιολόγησης, διότι δέν ἀφοροῦν τρόπους συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου ἀλλά ἀγγίζουν ὀρίζοντες ὄντολογίας καί ἐξυπηρετοῦν τό σκοπό αὐτῆς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καί ὑπαρξῆς.

Εἶναι, νομίζω, ἀπαραίτητο νά συνεχιστεῖ μία γόνιμη διαλεκτική, ὅπου οἱ ἀρνήσεις, οἱ συγκρούσεις, οἱ ἀντιπαλότητες καί οἱ ἰδεοληπτικές ἀγκυλώσεις τοῦ παρελθόντος δέν θά ἔχουν πλέον καμμία θέση. Ἡ διαλεκτική μεταξύ Ίατρικῆς καί Θεολογίας δέν θά πρέπει νά ἀποβλέπει παρά μόνο στήν ὠφέλεια τοῦ ἀνθρώπου.

Βιβλιογραφία:

Ἰωάννου Ζηζιούλα (†), Μητροπολίτου Περγάμου, «*Νόσος καί θεραπεία στήν Ὀρθόδοξη Θεολογία*», ἐν Θεολογία καί Ψυχιατρική σέ διάλογο. Πρακτικά Ἡμερίδας, Αθήνα 1999, σελ. 133-156.

Χρυσοστόμου Παπαθανασίου, Μητροπολίτου Μάνης, *Σχέση Ἐκκλησίας καί Ίατρικῆς Ἐπιστήμης*, Μάνη 2020.

Κωνσταντίνου Παπαπέτρου, *Εἶναι ἡ Θεολογία Ἐπιστήμη;*, Αθήναι 1970.

Χρυσοστόμου Σαββάτου, Μητροπολίτου Μεσσηνίας, «*Τά ὄρια τῆς διαλεκτικῆς Ἐπιστήμης καί Θρησκείας*», ἐν τοῦ Ἰδίου, Ἐκκλησία καί Κοινωνία, ἐκδ. Ἱερᾶς Μητροπόλης Μεσσηνίας, Καλαμάτα 2017, σελ. 313-321.

Χρυσοστόμου Σαββάτου, Μητροπολίτου Μεσσηνίας, *Τό ἐρώτημα τί εἶναι ζωή καί τό δικαίωμα γιά ζωή. Θεολογική καί ἀνθρωπολογική προσέγγιση*, Αθήνα 2018.